

Prethodno priopćenje
UDK 726.54 : 7.03 : 271 Zagreb "16"- "17"
Primljeno 2019-02-27
Prihvaćeno za tisak 2019-11-28

PLURALIZAM STILOVA U SAMOSTANSKOJ ARHITEKTURI
CRKVENIH REDOVA ZAGREBAČKOG PODRUČJA U 17. I 18.
STOLJEĆU¹

Anja Radelić, Zagreb

Sažetak

Autorica komparativno analizira pet samostana i samostanskih crkava podignutih u 17. i 18. stoljeću na području Zagreba i Remeta kako bi ih s obzirom na njihove različite arhitektonske karakteristike predstavila kao primjer pluralizma stilova u arhitekturi. Riječ je o samostanima franjevac, kapucina, isusovaca, pavlina i klarisa, smještenih na Gornjem gradu, Kaptolu i u Remetama, koje u to doba nisu bile integralni dio grada. Pluralizam stilova u ovom slučaju označava prisutnost arhitektonskih oblika i elemenata koji su se tradicionalno pripisivali različitim stilovima, na više istovremenih novogradnji ili na pojedinačnoj građevini, kao rezultat taloženja povijesnih slojeva. S obzirom na dugu povijest intervencija na tim građevinama, fokus je na stanju kakvo je bilo u 17. i 18. stoljeću, koja su u povijesti umjetnosti uobičajeno obilježena kao barokna stoljeća. Prikazana je kratka povijest pojedinog samostana u relevantnom vremenskom okviru te su navedene osnovne prostorne i oblikovne karakteristike samostana i crkava. Usporedba je provedena s obzirom na urbanistički smještaj samostana, njihovu tlocrtno-prostornu dispoziciju te elevaciju i dekoraciju pojedinih dijelova kompleksa. U zaključku se nastoji obrazložiti vrsta i podrijetlo različitosti, a naglasak je stavljen na one primjere koji najbolje ilustriraju srodne ili kontrastne pojave. Rad nastoji ukazati na pluralizam stilova kao rezultat različitih okolnosti i svjesnih odabira naručitelja, odnosno navedenih crkvenih redova, čija je ingerencija nad pojedinim samostanom važan faktor koji se isprepleće s drugima i utječe na konačno arhitektonsko oblikovanje građevine.

Ključne riječi: pluralizam stilova; Zagreb; barokni samostani; franjevci; kapucini; isusovci; pavlini; klarise

---

¹ Rad je nastao akademske godine 2018./2019. u sklopu kolegija *Pluralizam stilova u arhitekturi 17. i 18. stoljeća* na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. sc. Dubravke Botice.

UVOD

Tijekom 17. i 18. stoljeća na širem zagrebačkom području djeluje pet crkvenih redova – isusovci, franjevci, kapucini, klarise i pavlini – njegujući vjerski život u samostanima. Arhitekturu tih samostana, kao i samostanskih crkava, karakterizira barokni stil gradnje, uveden novogradnjom i barokizacijom starijih zdanja. Njihova je građevna povijest složena, što zbog postanka na ostacima starijih konstrukcija, što zbog nesreća koje su ih zadesile i obnova koje su uslijedile, a ponajviše zbog intervencija 19. i 20. stoljeća koje su višeput presudile arhitekturi ranijih razdoblja, osobito baroka. Međutim, na temelju različitih izvora moguće je rekonstruirati izgled zagrebačkih baroknih samostana, pa i usporediti varijacije stilova koje se na njima pojavljuju. Njih nužno i nije mnogo, ali s obzirom na vremensku i prostornu zgusnutost tih samostana, zanimljivo ih je promotriti. Općenito se može reći kako su te varijacije produkt različitih okolnosti, od (vjerojatno) različito školovanih graditelja do postojećih stanja koja su zatekli na zadacima gradnje samostana, no treba naglasiti i ingerenciju različitih redova nad ovih pet samostana kao jedan od faktora koji se isprepleće s drugima i doprinosi takvom pluralizmu stilova. No, budući da pluralizam stilova ne podrazumijeva samo varijacije na više istovremenih gradnji već i slojevitost na svakoj pojedinačnoj, upravo će odnos prema zatečenom stanju odrediti mnoge njihove karakteristike i uvjetovati pojavu pluralizma stilova i na toj razini.

ARHITEKTURA ZAGREBAČKIH SAMOSTANA

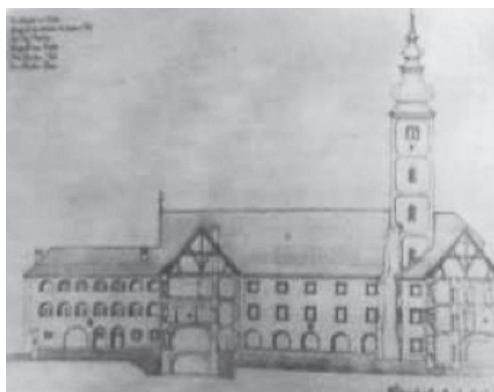
Kraj 16. stoljeća izvorno srednjovjekovni franjevački samostan na Kaptolu dočekuje “bez braće u urušenim zidovima”,² no kroz 17. stoljeće provest će se nad njim radikalna barokna obnova. Posebno je ovdje značajna obnova crkve kojoj su, iako je ostala unutar gotičkog perimetra, “u prvim desetljećima 17. stoljeća” (1607.-1620.)³ u unutrašnjosti dozidani “visoki potpornjaci” (*Wandpfeileri*) koji nose novi svod i “renesansna galerija”.⁴ Zvonik crkve također je podignut u 17.

² Vitomir Belaj, Bonaventura Duda, Franjo Emanuel Hoško, “Zatočenici gesla ‘mir i dobro’”, u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2000., 15.

³ <http://www1.zagreb.hr/galerijakd.nsf/c31dd4a135787898c1256f9600325af4/749eb685f4eb54a3c1257f3e0048f892?OpenDocument> (6.1.2019.)

⁴ Katarina Horvat-Levaj, “Barokna franjevačka arhitektura provincija sv. Ladislava i sv. Ivana Kapistranskog”, u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2000., 209.

stoljeću,⁵ a 1731. dodana mu je barokna kapa.⁶ Krila samostana grade se iznova od 1656. (južno krilo, osim kapele koja je kasnija -1684.)⁷ do 1696. (dovršeno istočno i zapadno krilo; a do tada je i kapela u južnom krilu već opremljena štukaturama).⁸ Do najranije, 1645., godine na mjestu istočnog krila bio je, čini se, samo visoki zid. Uz crkvu je i tada postojalo sjeverno krilo (hodnik), obnovljeno nakon 1645.⁹ Sva su krila imala po dva kata, pa je tako franjevački samostan do 1729. i gradnje biskupskog dvora, bio “jedina dvokatnica i najveći stambeni objekt na Kaptolu”,¹⁰ a njegove su najreprezentativnije prostorije Kapela sv. Franje i veliki refektorij.¹¹

Slika 1: Ivan Either, nacrt franjevačkog samostana na Kaptolu (1790.)

Kapucini svoj gornjogradski samostan podižu 1618. uz stariju kapelicu Blažene Djevice Marije (14. st.).¹² Kapelicu su za potrebe samostanske crkve povećali i radikalno obnovili do 1631. kada je posvećena.¹³ Izgled samostana i crkve poznat je ponajprije s Valvasorove grafike. Južno samostansko krilo uklopljeno je u gradski zid, a na jugozapadu je u kompleks samostanskog vrta uključena i srednjovjekovna kula. Iza samostanskih zgrada (na sjeverozapadu, orijentirana sjever-jug) nalazi se crkva “građena, izgleda, posve u skladu s pravilima reda”: pročelje je zabatno s križem na vrhu, svetište je pravokutno, niže od broda i nad

⁵ Dragan Damjanović, *Zagreb – arhitektonski atlas*, Zagreb: AGM, 2014., 50.

⁶ Paškal Cvekan, *Kaptolski franjevci : kulturno-povijesni prikaz djelovanja franjevaca kroz 770 godina na Kaptolu u Zagrebu*, Zagreb: vlast. nakl., 1990., 116.

⁷ Cvekan, 1990., 48.

⁸ Horvat-Levaj, 2000., 208.

⁹ Cvekan, 1990., 80.

¹⁰ Jelja Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb: ŠK, 1986., 31.

¹¹ Damjanović, 2014., 49.

¹² Josipa Alviž, *Slikarstvo XVII. i XVIII. stoljeća u kapucinskim crkvama i samostanima u Hrvatskoj : doktorska radnja (mentor: Sanja Cvetnić)*, Zagreb, 2015., 20.

¹³ Alviž, 2015., 21.

njime je toranj. Sudeći po jednim sačuvanim ulomcima zida i prozora crkve,¹⁴ elementi arhitekture starije crkve iskorišteni su u gradnji nove, odnosno starija je konstrukcija poslužila kao osnova nove. Ako je graditelj crkve uistinu poštivao pravila reda, glavno bi crkveno pročelje očekivano bilo jednostavno i raščlanjeno samo portalom i za kapucinske crkve tipičnim rasporedom prozora.¹⁵ Ukoliko je i samostan građen po tim pravilima, morao je biti organiziran oko unutarnjeg dvorišta okruženog trima krilima i crkvom, a oko kojega su bili hodnici koji su omogućavali pristup prostorijama samostana, te imati dva kata (što, barem za južno krilo, potvrđuje i grafika).¹⁶ No, može se naići i na mišljenje kako je zgrada uvijek bila jednokatna.¹⁷ Spomenuti hodnici u klausturu bili su, čini se, arkade, a postojalo je i samostansko groblje. Cijeli kompleks izgorio je 1706. godine, ali je obnovljen i takav dočeka ukinuće reda.¹⁸

Isusovački je samostan na Gornjem gradu u doba požara koji je tamo harao 1645. godine većim dijelom bio sazdan od drveta te je jedini pošteđen ostao prvi kat južnog krila ("solidno" izgrađeno 1641.) s blagovaonicom i toranj na uglu kompleksa.¹⁹ Obnova započinje iste godine, no nova krila grade se tek 1651. (istočno, uklopljeno u gradski bedem) i 1653. godine (zapadno).²⁰ Nakon još nekoliko nedaća koje su zadesile crkvu i samostan, podignuto je sjeverno krilo (1681.-1685.). Ono je u svoj istočni ugao inkorporiralo srednjovjekovnu kulu.²¹ Otprilike istovremeno nad ulazom u (jednokatno) zapadno krilo postavljen je toranj sa satom,²² a to je krilo bilo i mnogo uže od ostalih, jer je u njemu bio smješten samo hodnik.²³ Drugi kat južno krilo dobiva tek 1717., istočno i sjeverno dvije godine kasnije. Pročelja samostana urešena su "izrazito stilskim plastično-dekorativnim elementima".²⁴ Ranobarokna *Wandpfeiler* crkva sv. Katarine smještena tik do samostana posvećena je još 1632. godine, ali kako je kasnije stradavala zajedno sa samostanom, više je put obnavljana.²⁵ Od naknadnih interven-

¹⁴ Alviž, 2015., 22.

¹⁵ Alviž, 2015., 25.

¹⁶ Alviž, 2015., 40.

¹⁷ Dobronić, 1986., 195.

¹⁸ Dobronić, 1986., 195.

¹⁹ Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod I*, Zagreb : Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1969., 426.

²⁰ Đurđica Cvitanović, "Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama", u: *Isusovačka baština u Hrvata : u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole*, Zagreb: MGC, 1992., 43.

²¹ Zorica Janković, *Arhitektonska adaptacija bivšeg jezuitskog samostana u Zagrebu u "MGC" (Muzejsko-galerijski centar) : diplomski rad (mentor Ivo Maroević)*, Zagreb, 1992., 28.

²² Vanino, 1969., 433.

²³ Janković 1992., 29.

²⁴ Cvitanović, 1992., 43.

²⁵ Vanino, 1969., 16.

cija valja spomenuti dogradnju Lauretanske kapele na južnoj strani crkve 1664.²⁶, oslikavanje glavnog pročelja likom svetice 1677.²⁷ te bočnih pročelja 1729. godine (crveni okviri otvora).²⁸

Pavlinski samostan u Remetama postoji u svojim gotičkim oblicima još od 13. stoljeća, no 17. ga je stoljeće zateklo gotovo ruševnog pa povijest njegove barokne arhitekture zapravo počinje s godinom 1644. kada poglavar Martin Borković daje porušiti ostatke stare zgrade i dvije godine kasnije podići prvi kat zapadnog krila samostana “od crkvenog zvonika prema Korvinovoj kuli”²⁹ (inače pravokutnoj kuli podignutoj još 1485. za obranu samostana od Turaka³⁰). Godine 1653. izgrađeno je istočno krilo s refektorijem, a između 1663. i 1668. dograđen je drugi kat samostana.³¹ Otprilike usporedno s tim pothvatima, a svakako prije 1697., podignuto je i sjeverno krilo te je tako trima samostanskim krilima i crkvom zatvoren četverokut u kojemu je bilo prostrano dvorište. Međutim, s obzirom na duljinu istočnog krila, dodatno izduženog na sjever, i konstrukciju koja ga je dijagonalno izvan četverokuta spajala sa sjevernim krilom, taj je dio samostana dobio nešto razvedeniji oblik. Crkva i samostan bili su opasani zidom.³² Stara crkva bila je također gotička i kao takva postojala je do 1722. godine, kada je produljenjem broda i dogradnjom novog pročelja postala tek dio nove crkve. Prostor pred crkvom uređen je 1739.³³ Uz južni zid crkve od 1645. stajala je kapela Blažene

Slika 2: Pavlinski samostan u Remetama, bakrorez (oko 1740.) (MGZ)

²⁶ Vanino, 1969., 482.

²⁷ Vanino, 1969., 472.

²⁸ Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., 52.

²⁹ Janko Barlé, *Remete : povijesni podaci o samostanu, crkvi i župi*, Zagreb: Naklada Marka Mileusnića, 1914., 18.

³⁰ Barlé, 1914., 13.

³¹ Ante Stantić, “Kratka pregled povijesti remetske crkve i samostana”, u: *Kaj*, br. 3–5, 1977., 90.

³² Barlé, 1914., 20.

³³ Barlé, 1914., 33.

Djevice Marije, uz napomenu da je 1744. srušena i nanovo podignuta.³⁴ Stari zvonik je u 17. stoljeću obnovljen i povišen te su probijeni novi otvori,³⁵ a barokna kapa stavljena je 1691.³⁶ Zvonik je, inače, bio i oslikan.³⁷ Poslije navedenih zahvata samostan do ukinuća reda 1787. nije doživio veće pregradnje.³⁸

Samostan klarisa na Gornjem gradu građen je od 1647. do 1650. godine, a Crkva sv. Trojstva smještena uz jugozapadni ugao samostana od 1658. do 1669. Krila samostana nejednake su duljine (doduše, istočno krilo, sraslo s gradskim zidinama, dodatno je produljeno na sjever tek krajem 17. stoljeća³⁹), a tlocrt dvorišta nepravilan. Otvoreno predvorje iz kojeg se ulazilo u samostan nalazilo se na njegovoj sjevernoj strani, a tamo se nalazila i škola te srednjovjekovna kula Popov toranj koja je postala integralni dio kompleksa. Radi prirode reda klarisa i njegove zatvorenosti, u predvorju, odnosno u prvom samostanskom dvorištu, bilo je nužno sagraditi dva parlatorijska, a tamo je bila i loža vratarice. Iz istog razloga

Slika 3: Valvasorova grafika s prikazanim samostanima kapucina, isusovaca, klarisa i franjevac

³⁴ Barlé, 1914., 47.

³⁵ Barlé, 1914., 42.

³⁶ Stantić, 1977., 90.

³⁷ Ivana Matoković, *Pavlini samostan i crkva Majke Božje Remetske u Remetama : konzervatorsko-restauratorska obnova : diplomski rad*, Zagreb, 1995., 13.

³⁸ Barlé, 1914., 20.

³⁹ Dobronić, 1986., 270.

je zapadno krilo prema ulici (izuzevši ulaz u crkvu i “dva prozora kora” na jugu samostanskog pročelja) bilo potpuno zatvoreno, a oslikanim otvorima “iluzioniran stvarni sadržaj”. Istočno, južno i zapadno krilo samostana prema klastru bila su otvorena arkadama. Crkva sestara klarisa bila je jednostavna jednobrodna građevina nepravilne orijentacije s jednom kapelom na istočnom zidu i svetištem užim od broda, a sa samostanom ju je povezivao kor i zvonik u čije se prizemlje ulazilo iz refektorija u južnom krilu samostana.⁴⁰ Samostan i crkvu oštetilo je nekoliko požara,⁴¹ ali s obzirom na poznato stanje teško je detektirati eventualne njima uzrokovane promjene u arhitekturi.

URBANISTIČKI SMJEŠTAJ⁴²

Urbanistički smještaj kao aspekt stila može se dovesti u pitanje, no činjenica je da on u slučaju zagrebačkih baroknih samostana reflektira odnos nove arhitekture prema tradicionalnim idejama i pravilima i afirmaciju postojećih gradskih struktura kao rezultata urbanizama starijih stilova. Također, uzrokuje pojave različitih arhitektonskih formi te pokazuje različite doprinose razvoju novog urbanizma, koji, dakle, nosi odlike stila.

Ovdje spomenuti redovi koji su podizali nove samostane u 17. stoljeću, a imali su svoje srednjovjekovne samostane (ili njihove ostatke) na zagrebačkom području, slijedili su njihove postojeće lokacije. U slučaju franjevačkog samostana to je, dakle, reprezentativna lokacija unutar naselja, ali tradicionalni smještaj uz gradska vrata u skladu s propovjedničkim značajkama reda.⁴³ Pavlini pak predstavljaju drugi pol, jer kao pustinjački red tradicionalno biraju lokaciju izvan grada. Ta činjenica sa sobom nosi rizik izloženosti napadima i nužnost utvrđivanja kompleksa – stoga je pavlinski samostan jedini od navedenih koji sredinom 17. stoljeća za sebe podiže nove fortifikacijske strukture.⁴⁴ Ostali redovi sa svojim samostanima na Gornjem gradu, baš naprotiv, iako vrlo skloni i zahvalni na mogućnosti da iskoriste srednjovjekovnu strukturu gradskog zida kao osnovu barem jednog krila samostana,⁴⁵ “rastaču fortifikacije” otvarajući prozore svojih

⁴⁰ Draginja Jurman-Karaman, “Zgrada muzeja grada Zagreba: bivši samostan klarisa”, u: *Čovjek i prostor*, sv. 2., br. 37., 1955., 2.

⁴¹ Dobronić, 1986., 270., 272.

⁴² Elementi analize (ovdje kao kategorije usporedbe i podnaslovi) dijelom su preuzeti iz Horvat-Levaj, 2000.

⁴³ Horvat-Levaj, 2000., 207.

⁴⁴ Stantić, 1977., 89.

⁴⁵ Katarina Horvat-Levaj, “Arhitektura”, u: Katarina Horvat-Levaj, Doris Baričević, Mirjana Repanić-Braun, *Akademski crkva sv. Katarine u Zagrebu*, Zagreb: IPU, 2011., 42.

ćelija i drugih prostorija u debelim gradskim bedemima.⁴⁶ Svi su, dakle, gornjogradski samostani naslonjeni na gradski zid koji su integrirali u svoje novogradnje, a i uglavnom su, poput franjevac na Kaptolu, svoj smještaj pronalazili u blizini gradskih vrata (klarise i kapucini).

Druga je važna odlika dijela baroknih zagrebačkih samostana formiranje javnog prostora. To je ideja urbanizma kakav prvenstveno u Zagrebu promiču isusovci, koji uređuju trg pred samostanom i crkvom, čak žrtvujući pritom vlastito građevinsko zemljište. Takav je odnos prema prostoru, po nekima, postao "prototip baroknom arhitektonskom oblikovanju" te je, prema Horvat-Levaj (2011.), prihvaćen i od drugih samostana na Gornjem gradu.⁴⁷ Međutim, tu bismo tvrdnju morali uzeti s rezervom, s obzirom na već poznatu zatvorenost klarisa (koje su prema ulici jedva otvorile prozor, a kamoli oblikovale trg) i nedovoljno dobro poznatu situaciju kapucinskog samostana. Pri tome se može uzeti u obzir i činjenica da je po pravilima gradnje kapucinskog reda određeno da bi njihovi kompleksi trebali zidom biti ograđeni od ostatka urbanog tkiva,⁴⁸ no ni to, dakle, nije moguće ustvrditi u slučaju zagrebačkog samostana. S obzirom na hodočasničku ulogu remetske crkve, čak su se i pavlini u 18. stoljeću upustili u intervenciju uređenja prostora pred crkvom, koji je tada uistinu djelovao poput malog trga. Prostor su ogradili zidom, na sredinu postavili stup s kipom sv. Simona Stilite te još nekoliko skulptura uokolo.⁴⁹

Slika 4: Maketa isusovačkog samostana (MGZ)

TLOCRTNO-PROSTORNA DISPOZICIJA

Tlocrtna rješenja ovih samostanskih sklopova razlikuju se po broju i razmještaju krila, pozicioniranju crkve i zvonika u odnosu na samostan te samom tipu tlocrta crkve. Ove su razlike katkad rezultat isključivo slučajnih okolnosti poput

⁴⁶ Horvat-Levaj, 2011., 46.

⁴⁷ Horvat-Levaj, 2011., 46.

⁴⁸ Alviž, 2015., 40.

⁴⁹ Barlé, 1914., 33.

nagiba terena, katkad pravila gradnje pojedinog reda, a katkad i utjecaja drugih suvremenih gradnji.

Svi su zagrebački sklopovi višekrilni i organizirani oko klaustra, kako je za samostan i uobičajeno. Kapucinski samostan imao je, čini se, tri krila, a na zapadu je klaustar većim dijelom zatvarala crkva. Ideja pravokutnog samostanskog dvorišta zatvorenog trima krilima i crkvom kapucinima je, kao i druga pravila gradnje, usađena još Konstitucijama reda iz sredine 16. stoljeća, a recentnije objelodanjena u traktatu Antonija iz Pordenonea 1603. i 1607. godine.⁵⁰ Isti broj krila i crkva na sjeveru očekivana su tlocrtna dispozicija i franjevačkih samostana,⁵¹ a samostan na Kaptolu prati ju uz dodatak užeg sjevernog krila uz crkvu. Slična je situacija i u Remetama, s time da je crkva tamo zatvorila južnu stranu klaustra. Ostali sklopovi bili su četverokrillni (za samostan klarisa nekada se može pročitati da se radi o peterokrillnom sklopu⁵²), katkad s nešto razvedenijim tlocrtima koji su, kao primjerice kod isusovaca i klarisa, u potpunosti integrirali srednjovjekovne kule. U klaustaru franjevaca, kapucina i klarisa bile su otvorene arkade. Za isusovački je samostan u prostornom smislu još značajna i igra volumena koja je postignuta različitim visinama krila nakon dogradnje katova u 18. stoljeću.

Smještaj crkve uglavnom je bio određen postojanjem starije crkve, što je naročito odgovaralo onim redovima koji su držali do tradicionalne (pravilne) orijentacije crkava poput franjevaca.⁵³ Drugačije orijentirane crkve mogle su se u Zagrebu naći samo kod klarisa i kapucina. Isusovci su pak nastojali u svojim sklopovima najveći naglasak staviti na crkvu,⁵⁴ a to su postigli i nekonvencionalnom prostornom komunikacijom crkve i samostana, gdje crkva samostan dodiruje samo svetištem, a ne cijelim svojim bočnim zidom kako je drugdje uobičajeno.⁵⁵ Crkva klarisa sljubljena je pak sa samostanom onim zidom gdje bismo očekivali glavno pročelje. To rješenje omogućilo je sestrama da kroz kor prate misu ne izlazeći iz samostana, a asocira na mnogo starija rješenja. Zvonici su bili raznoliko raspoređeni, ali zanimljivo je istaknuti zvonik franjevaca koji je, ponovno se čvrsto oslanjajući na tradiciju, smješten u untarnjem uglu između svetišta crkve i samostana⁵⁶ te primjer kapucinske crkve koja po pravilima reda nije niti trebala imati istaknutiji zvonik, već samo drveni tornjić nad svetištem.⁵⁷ Sasvim odskače

⁵⁰ Alviž, 2015., 40.

⁵¹ Horvat-Levaj, 2000., 208.

⁵² <http://www1.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/VO/05D295BCFD094FCDC1257F3E0048F71B?OpenDocument> (7.1.2019.)

⁵³ Horvat-Levaj, 2000., 208.

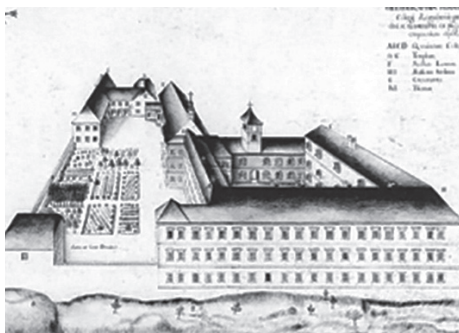
⁵⁴ Cvitanović, 1992., 41.

⁵⁵ Horvat-Levaj, 2011., 31.

⁵⁶ Horvat-Levaj, 2000., 208.

⁵⁷ Alviž, 2015., 44.

ponovno isusovačka crkva koja je trebala dobiti dva zvonika na pročelju, inače karakteristična za rani barok austrijskog, slovačkog i mađarskog područja, no čija gradnja nije ostvarena.⁵⁸

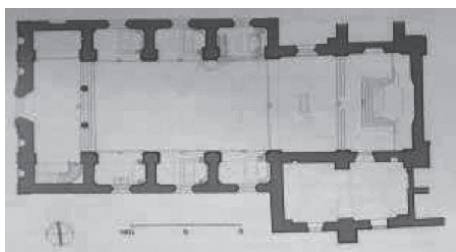

Slika 5: Sklop isusovačkog samostana

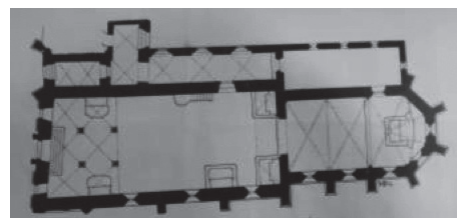

Slika 6: Maketa samostana klarisa (MGZ)

Tlocrtni tip crkve posebno je zanimljiva kategorija kada je riječ o stilu. U kontekstu zagrebačkih baroknih samostanskih crkava naročito se ističu franjevačka i isusovačka crkva. Tlocrtni tip crkve s bočnim parovima kapela, takozvane *Wandpfeiler* crkve, uzima se kao rješenje koje je iz svog južnonjemačkog ishodišta stiglo u Zagreb upravo preko isusovaca pa se potom prenijelo i na druge samostanske crkve, konkretnije franjevačku.⁵⁹ Točno je kako su te dvije zagrebačke crkve u svojoj tlocrtnoj organizaciji zapravo isti tip, no valja imati na umu kako je isusovačka crkva ustvari novogradnja, dok su franjevačkoj kapele naknadno uzidane u gotički perimetar crkve. Također, kronologija gradnje dovodi u pitanje prvu primjenu ovakvog rješenja na prostoru Zagreba, pri čemu treba imati na

Slika 7: Tlocrt isusovačke crkve

Slika 8: Tlocrt pavlinske crkve

⁵⁸ Horvat-Levaj, 2011., 98.

⁵⁹ Horvat-Levaj, 2011., 105.

umu i sličnosti s franjevačkom crkvom u Beču (1603.-1611.)⁶⁰. Za isusovačku crkvu specifična je i Lauretanska kapela dograđena s južne strane crkve.⁶¹ Pavlinska crkva uz produljenje broda i novo pročelje zapravo ostaje u svojoj gotičkoj formi, jednako kao i kapucinska. Crkva klarisa jednostavna je građevina bez velikih stilskih akcenata.

ELEVACIJA I DEKORACIJA

Konačno, pluralizam stilova možda se najbolje očituje u elevaciji građevina, i to u slučaju ovdje promatranih pet samostana posebno u elevaciji crkava i dekoraciji njihovih pročelja.

Samostanska pročelja bila su najčešće jednoliko ritmizirana jednostavno profiliranim otvorima uz iznimku portala. Pri tome treba obratiti pažnju na profilacije prozora isusovačkog samostana koje odgovaraju talijanskoj renesansi 15., a bliže Zagrebu mogu se susresti još jedino u Mađarskoj početkom 16. stoljeća. I portal samostana “odaje renesansnog graditelja”.⁶² Zanimljivo je i oslikavanje

Slika 9: Prozor u klausturu isusovačkog samostana

Slika 10: Ulično pročelje samostana klarisa

⁶⁰ Horvat-Levaj, 2000., 209.

⁶¹ Vanino, 1969., 482.

⁶² Dobronić, 1986., 234.

pročelja samostana na primjeru klarisa, što je rijetkost i “kod nas gotovo nepoznato”.⁶³ Svođenje samostanskih prostorija nije se naročito razlikovalo te je većinom bila riječ o bačvastim svodovima, negdje križnim, negdje sa susvodnicama. Posebno monumentalan i dekorativan svod nalazi se u refektoriju franjevačkog samostana, a raskošan refektorij vjerojatno su imale i klarise.

Crkve isusovaca, pavlina i franjevaca imale su jednaku visinu svetišta i broda, dok kod klarisa i kapucina to nije bio slučaj. U elevaciji isusovačke crkve zanimljivi su visoki lukovi kapela koji prekidaju gređe, što je inače specifično obilježje srednjoeuropske barokne sakralne arhitekture. Također, “manirističku ambivalentnost”⁶⁴ predstavljaju empore u zoni svoda, koje uzor možda nalaze u zagrebačkoj katedrali.⁶⁵ Valja ponovno naglasiti sličnost s franjevačkom crkvom, gdje su također bile prisutne empore.⁶⁶ Interijer kapucinske crkve karakterizirala je, pak, “modificirana gotika plošnih oblika”, što je predstavljalo konzervativni pol ondašnje arhitekture.⁶⁷ Treba spomenuti da su kapucini vjerojatno zadržali neke izvorne gotičke elemente, poput ranije spomenutog prozora. Isto vrijedi i

Slika 11: Interijer isusovačke crkve

Slika 12: Prozor kapucinske crkve

⁶³ Jurman-Karaman, 1955., 2.

⁶⁴ Horvat-Levaj, 2011., 71.

⁶⁵ Horvat-Levaj, 2011., 96.

⁶⁶ Horvat-Levaj, 2011., 105.

⁶⁷ Anđela Horvat, “Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj”, u: Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, Anđela Horvat, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti centra za povijesne znanosti, 1982., 21.

za franjevce, a pogotovo za pavline, čija je crkva zadržala čitavo gotičko svetište s prozorima, kontraforima i svodovima. O crkvi klarisa nema dovoljno podataka za usporedbu.

Izgled glavnog pročelja franjevačke crkve može se samo pretpostaviti u analogiji s drugim franjevačkim crkvama, što bi značilo da je pročelje kaptolske crkve bilo plošno tretirano s izuzetkom portala i, moguće, skulptura u nišama.⁶⁸ Zabatno pročelje isusovačke crkve, iako nikad dovršeno s planirana dva zvonika, također je prilično plošno, ali ipak s naglašenim odrazom unutrašnje organizacije prostora.⁶⁹ I njega karakteriziraju plastičniji portal i skulpture u nišama. Zanimljiv je podatak da je na pročelju navodno bio naslikan lik sv. Katarine. Općenito, takav tretman vanjštine austrijske je provenijencije.⁷⁰ Glavno pročelje crkve pavlinskog samostana također je bilo zabatno, uz dodatak voluta. Ono je svoj uzor vjerojatno našlo u Lepoglavi, budući da je pročelje tamošnje crkve postalo "model pavlinskog pročelja", a riječ je o rješenju koje "proistječe iz logike unutrašnjeg prostora

Slika 13: Pročelje isusovačke crkve nakon potresa

Slika 14: Pročelje pavlinske crkve nakon potresa

⁶⁸ Horvat-Levaj, 2000., 209.

⁶⁹ Horvat-Levaj, 2011., 61.

⁷⁰ Horvat-Levaj, 2011., 102.

gotičke crkve, iz gotičke prostorne elevacije”.⁷¹ I pročelje kapucinske crkve zabatno je, a pretpostavlja se da je kao i ostatak kompleksa građeno po pravilima reda, dakle da je imalo portal, dva velika pravokutna prozora, veliki okulus na sredini te tri manja uz sam rub zabata, bez osobite dekoracije.⁷²

Crkva klarisa, kako je prethodno opisano, glavno pročelje zapravo ima na svom zapadnom, dužem zidu i, sudeći po maketi u Muzeju grada Zagreba, ono se oblikovanjem ne ističe mnogo. Zanimljivo je da su na bridovima zidova oslikani crveni pravokutnici koji imitiraju rustiku, a tako nešto javilo se i na bočnim pročeljima isusovačke crkve, tamo čak i oko otvora. U tom kontekstu treba se sjetiti i oslikanog pavlinskog zvonika.

Slika 15: Prozor na isusovačkoj crkvi

Od dekoracije interijera valjalo bi još spomenuti *stucco* koji se javlja samo u isusovačkoj crkvi i franjevačkom samostanu. Oba spadaju među najljepše štukature u sjevernoj Hrvatskoj; u Sv. Katarini djelo su Antona Josepha Quadrija iz obitelji štukatera koja korijene vuče iz Milana,⁷³ a autor onih u Kapeli sv. Franje u kaptolskom samostanu nepoznat je.⁷⁴

⁷¹ Đurđica Cvitanović, “Arhitektura pavlinskog reda u baroku”, u: *Kultura pavlina u Hrvatskoj, 1244-1786: slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba*, Zagreb: Globus, 1989., 116.

⁷² Alviž, 2015., 25.

⁷³ Damjanović, 2014., 68.

⁷⁴ Cvekan, 1990., 51.

ZAKLJUČAK

Pluralizam stilova na primjeru baroknih samostana pet crkvenih redova zagrebačkog područja očituje se na dvije razine. Jedna je ona na kojoj su kao rezultat različitih okolnosti i utjecaja na istom prostoru u isto vrijeme nastale različite forme i interpretacije oblika. Taj se pluralizam možda najbolje očituje na primjerima utvrđenog pavlinskog samostana, isusovačkog samostana razigranih volumena i urbanističkoj intervenciji vezanoj uz njega, različitih tipova samostanskih crkava uz poseban naglasak na isusovačku i franjevačku, različitih prostornih dispozicija crkava među kojima se ističe crkva klarisa, te konačno i na primjeru naizgled zastarjelog tipa profilacija otvora isusovačkog samostana i generalno različitih tretmana samostanskih i crkvenih pročelja. Tome se može pribrojiti i oblikovanje novogradnji pod utjecajem tradicije i pravila vlastitoga reda, što naročito vrijedi za kapucine i klarise, no nije nevažno niti franjevcima. Druga razina je ona koja se tiče stilske slojevitosti građevina i odnosa pojedinog reda prema arhitektonskoj baštini svojih prethodnika. Svi su ovi samostani na neki način srasli sa starijim strukturama i to se u pravilu može pripisati želji za uštedom i povećanjem svojih prostora. No, neki su redovi pri tome ostavili mnogo prostora starijem stilu (redovito gotici) za suživot s novim, baroknim oblikovanjem građevine. To se posebno odnosi na crkve kapucina i pavlina. Konačno se može zaključiti kako varijacija koje su neupitno stilskog karaktera nema mnogo, no sve pobrojene razlike u nekoj su mjeri ipak odraz želja i stavova naručitelja (redova) koje su graditelji i umjetnici za njih proveli u djelo. Sjetimo li se jedne od definicija stila koja je upravo na tom tragu, možemo ih bez zadržke smatrati pluralizmom stilova.

POPIS LITERATURE

Josipa Alviž, *Slikarstvo XVII. i XVIII. stoljeća u kapucinskim crkvama i samostanima u Hrvatskoj : doktorska radnja (mentorica Sanja Cvetnić)*, Zagreb, 2015.

Janko Barlé, *Remete : povijesni podaci o samostanu, crkvi i župi*, Zagreb: Naklada Marka Mileusnića, 1914.

Vitomir Belaj, Bonaventura Duda, Franjo Emanuel Hoško, "Zatočenici gesla 'mir i dobr'", u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2000.

Đurđica Cvitanović, "Arhitektura pavlinskog reda u baroku", u: *Kultura pavlina u Hrvatskoj, 1244-1786: slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba*, Zagreb: Globus, 1989.

Đurđica Cvitanović, "Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama", u: *Isusovačka baština u Hrvata : u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice*

rođenja Ignacija Loyole, Zagreb: MGC, 1992.

Paškal Cvekan, *Kaptolski franjevci : kulturno-povijesni prikaz djelovanja franjevac kroz 770 godina na Kaptolu u Zagrebu*, Zagreb: vlast. nakl., 1990.

Dragan Damjanović, *Zagreb – arhitektonski atlas*, Zagreb: AGM, 2014.

Lelja Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb: ŠK, 1986.

Anđela Horvat, "Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj", u: Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, Anđela Horvat, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti centra za povijesne znanosti, 1982.

Katarina Horvat-Levaj, "Barokna franjevačka arhitektura provincija sv. Ladislava i sv. Ivana Kapistranskog", u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb: Galerija Klovičevi dvori, 2000.

Katarina Horvat-Levaj, "Arhitektura", u: Katarina Horvat-Levaj, Doris Baričević, Mirjana Repanić-Braun, *Akademski crkva sv. Katarine u Zagrebu*, Zagreb: IPU, 2011.

Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

Zorica Janković, *Arhitektonska adaptacija bivšeg jezuitskog samostana u Zagrebu u "MGC" (Muzejsko-galerijski centar) : diplomski rad (mentor Ivo Maroević)*, Zagreb, 1992.

Draginja Jurman-Karaman, "Zgrada muzeja grada Zagreba: bivši samostan klarisa", u: *Čovjek i prostor*, sv. 2., br. 37., 1955.

Ivana Matoković, *Pavlini samostan i crkva Majke Božje Remetske u Remetama : konzervatorsko-restauratorska obnova : diplomski rad*, Zagreb, 1995.

Ante Stantić, "Kratok pregled povijesti remetske crkve i samostana", u: *Kaj*, br. 3–5, 1977.

Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod I*, Zagreb : Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1969.

<http://www1.zagreb.hr/galerijakd.nsf/c31dd4a135787898c1256f9600325af4/749eb685f4eb54a3c1257f3e0048f892?OpenDocument> (6.1.2019.)

<http://www1.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/VO/05D295BCFD094FCDC1257F3E0048F71B?OpenDocument> (7.1.2019.)

POPIS ILUSTRACIJA

Slike 1, 13: Lelja Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb: ŠK, 1986.

Slike 2, 4, 6: stalni postav Muzeja grada Zagreba (fotografirala Anja Radelić, 5.1.2019.)

Slika 3: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fa/Zagreb-Valvasor.jpg> (9.1.2019.)

Slika 5: Đurđica Cvitanović, "Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama", u: *Isusovačka baština u Hrvata : u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole*, Zagreb: MGC, 1992.

Slike 7, 11: Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

Slika 8: Janko Barlé, *Remete : povijesni podaci o samostanu, crkvi i župi*, Zagreb: Naklada Marka Mileusnića, 1914.

Slike 9, 10, 12, 15: fotografirala Anja Radelić 5.1.2019.

Slika 14: Dragan Damjanović, "Herman Bollé i restauracija župne (ranije pavlinske) crkve u Remetama nakon potresa 1880. godine", u: *Croatia Christiana periodica*, sv. 35., br. 68, 2011.

PLURALISM OF STYLES IN 17TH AND 18TH ZAGREB AREA MONASTERY ARCHITECTURE INFLUENCED BY THE IMPACT OF DIFFERENT CHURCH ORDERS

By Anja Radelić, Zagreb

Summary

The author comparatively analyses five monasteries and churches during the 17th and 18th centuries in Zagreb and Remete to present their different architectural features as an example of pluralism of styles in architecture. Those are the monasteries of the Franciscan, Capuchin, Jesuit, Pauline and Clarisse orders, located at Gornji grad, Kaptol and Remete - that were not an integral part of the city during those times. In this case, pluralism of styles implies the presence of architectural forms and elements that would traditionally be considered part of different architectural styles in a number of almost simultaneously erected buildings, or in one building at a time, accumulating results of transformations through history. Considering a long history of such interventions on Zagreb monasteries, the focus is on their 17th and 18th century phase, especially since those centuries are usually referred to as Baroque. In this time-frame, a short history of each monastery has been presented, and the main characteristics of space and architectural forms of the monasteries and churches mentioned. The comparison has been made considering aspects of urbanism, ground plan types and spatial relations, elevation and decoration of certain parts of each monastery complex.

The conclusion aims to explain various sorts and origins of divergence, with special stress on those examples that illustrate very similar or quite opposing occurrences. The aim of the paper is to show that pluralism of styles can occur as a result of different circumstances and as conscious decisions of a commissioner. Among other factors, the authority of different church orders in this case may have played a significant role in making decisions that resulted as pluralism in monastery architectural features.

Key words: pluralism of styles; Zagreb; Baroque monasteries; Franciscan order; Capuchin order; Jesuit order; Pauline order; Clarisse order

Prijevod: autorica